

ریخت‌شناسی قصه پسته و هفت برادر از مجموعه سیمرخ قصه‌های مردم ایران

براساس نظریه ولادیمیر پراپ

سمیه آورند*

راضیه احمدی**

چکیده

مجموعه‌ی سیمرخ قصه‌های مردم ایران، منتخبی از قصه‌های شفاهی است که مریدان کانون در منطقه‌های مختلف ایران از زبان راویان بومی شنیده‌اند و به منظور آشنایی کودکان و نوجوانان به زبان‌ها، گویش‌ها و لهجه‌های ایرانی، آن را بازگویی کرده‌اند. در این میان پسته و هفت برادر یکی از قصه‌هایی است که از نظر ساختاری شباهت‌های بسیاری به قصه پریان دارد. نظریه ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ از جمله نظریاتی است که با استفاده از آن می‌توان به رده‌بندی داستان‌ها و افسانه‌ها براساس فرم و ساختار آن پرداخت. بررسی قصه‌ها و افسانه‌های ایرانی براساس الگوی پراپ راهی است برای یافتن ساختار این قصه‌ها و تعیین شباهت‌ها و تفاوت‌های ساختاری آن‌ها با یکدیگر. در این پژوهش قصه پسته و هفت برادر براساس نظریه پراپ بررسی کرده‌ایم. یافته‌ها حاکی از آنست که برخی از کارکردهای سی و یک گانه پراپ در این قصه موجود است. قصه پسته و هفت برادر با عنصر فریبکاری/همدستی از صورت تعادل خارج می‌شود و در نهایت، باحل مسئله، بازگشت و رسیدن قهرمان به نیازش، به تعادل باز می‌گردد.

واژگان کلیدی: قصه، مجموعه سیمرخ قصه‌های مردم ایران، پسته و هفت برادر، ولادیمیر

پراپ، ریخت‌شناسی

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی و مربی فرهنگی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان فارس شیراز

Avarand. s@gmail. com

** کارشناس ارشد کتابداری و مربی ادبی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان فارس شیراز

Reza_ahmadi97@ymail. com

تاریخ پذیرش: ۳۰ / ۰۴ / ۹۷

تاریخ دریافت: ۰۱ / ۰۳ / ۹۷

مقدمه

قصه، گنجینه‌ی کلمه و معنا است. با قصه، انسان به گذشته پیوند می‌خورد و با دستمایه‌هایی از فرهنگ، آداب و رسوم، آیین و اندیشه به استقبال آینده می‌رود. مجموعه سیمرخ قصه‌های مردم ایران، منتخبی از قصه‌های شفاهی است که مریدان کانون در منطقه‌های مختلف ایران از زبان راویان بومی شنیده‌اند و به منظور آشنایی کودکان و نوجوانان به زبان‌ها و گویش‌ها و لهجه‌های ایرانی، آن را بازگویی کرده‌اند. قصه‌های این مجموعه، اگرچه هر کدام زبانی شیرین و مفهومی خاص دارند؛ اما در مجموع، گنجینه‌ای از فرهنگ سرزمین ایران را به ذهن و زبان کودکان و نوجوانان منتقل می‌کنند.

قصه پسته وهفت برادر به دلیل داشتن شاخصه‌ها و عناصری چون دیو با قصه پریان مناسبت و همانندی دارد.

بنابراین، در بررسی ساختاری این افسانه از الگوی پراپ که الگویی مناسب در بررسی ساختار قصه‌های پریان است، بهره گرفتیم.

بیان مسئله

قصه‌ها همیشه ذهن انسان را به خود جلب کرده‌اند و گاهی آنچنان قوی هستند که هر گروه سنی را با خود همراه می‌کنند. از جمله قصه‌هایی که عناصر جادو و تخیل در آن نقش اول را بازی کند. «قصه‌های پریان معمولاً با آزار و صدمه‌ای که بر کسی وارد آمده است (مثلاً ربودن یا تبعید و نفی بلد) و یا با اشتیاق به داشتن چیزی (مثلاً جستجوی پری رویی) آغاز می‌شود و با حرکت قهرمان از خانه اش و مواجه شدن با بخشنده یا یاری رسان و دادن عامل جادویی، برای یاری رساندن به قهرمان دریافتن مقصود، بسط و تکامل می‌یابد.» (پراپ، ۱۳۷۱: ۱۸۰) هرچند مطابق این تعریف، قصه‌های پریان لزوماً بر مبنای شخصیت‌های افسانه‌ای چون جن و پری شکل می‌گیرد، اما طرح کلی این قصه هاست که آن‌ها را در یک طبقه جای می‌دهد.

جنبش فرمالیسم، سر آغاز مطالعات تازه‌ای در زمینه‌های مختلف ادبی بود. فرمالیست‌ها بر آن بودند که فرم و شکل وسیله‌ای برای بیان محتوا نیست، بلکه این محتواست که به شکل‌گیری فرم کمک

می‌کند. به این ترتیب، محتوا تنها بستر و زمینه‌ای مناسب برای شکل به حساب می‌آید (ایگلتون، ۱۳۸۸: ۶). آنها با اصل قرار دادن متن و کنار گذاشتن عوامل بیرون متنی همچون زمانه، زندگی و شخصیت مؤلف، به دنبال کشف و اصول قواعدی برآمدند که سازنده اثر ادبی است. مکتبی که از دل این جنبش درآمد، مکتب ساختارگرایی بود. این مکتب نقش مهمی در نظریه‌های ادبی ایفا کرد؛ زیرا در پی آن بود که از درون نظام ادبیات، الگویی به عنوان یک مرجع بیرونی برای بررسی آثار ادبی ارائه می‌دهد (اسکولز، ۱۳۸۳: ۲۶). ساختار گرایان با نظرات افرادی نظیر پراپ، استراوس و بارت تلاش کردند با تأکید به مناسبات درونی و روابط میان عناصر سازنده در داخل یک ساختار، پدیده‌های مختلف ادبی، اجتماعی و فرهنگی جوامع مختلف را بررسی کنند تا اجزا و عناصر اصلی آن و ارتباط آن‌ها را در یک ساختار کلی کشف نمایند. آن‌ها در پس تفاوت‌های ظاهری به دنبال کشف ساختار و نظامی بودند که در هر نوشتار و گفتار قابل بررسی است. ریخت‌شناسی را می‌توان یکی از مطالعات جدی ساختارگرایان به شمار آورد. نخستین بار ولادیمیر پراپ با بررسی صد قصه از قصه‌های پریان روس، مبحث ریخت‌شناسی را مطرح کرد. رده بندی داستان‌ها پیش از این برحسب موضوع یا محتوای متن صورت می‌گرفت (مارتین، ۱۳۸۲: ۶۵) اما پراپ از جمله کسانی بود که مشکلات این رده بندی را مشخص کرد. به نظر او، تنها زمانی که از مضمون و محتوا به سوی فرم و ساختار حرکت کنیم، می‌توانیم آغاز، تطور و پایان تمام قصه پریان را در سراسر جهان قانونمند کنیم.

از دید پراپ، ریخت‌شناسی در واقع، توصیف قصه‌ها بر پایه‌ی اجزای سازنده آن‌ها و پیوستگی این سازه‌ها با یکدیگر و کل قصه است. (پراپ، ۱۳۸۶: ۴۹) او با این بررسی به این نتیجه رسید که اگر چه در این قصه‌ها، شخصیت‌ها و افراد گوناگونند، اما عملکرد آنان محدود است. (برتس، ۱۳۸۷: ۵۰). او سی و یک خویشکاری مشترک در این صد قصه کشف کرد که از دید پراپ، عملکرد شخصیت‌ها صرف نظر از انجام دهنده یا چگونگی انجام آن، به منزله‌ی عناصر ثابت و پایدار قصه است (هارلند، ۱۳۸۸: ۲۴۶). او این عملکردها را خویشکاری یا به تعبیر دیگر کارکرد نامید و در بررسی قصه‌های پریان، سی و یک خویشکاری را مشخص کرد که قصه‌ها بر پایه‌ی آن‌ها عمل

می‌کنند و موجبات نظم و توالی طرح قصه را فراهم می‌آورند. این سی و یک خویشکاری عبارتند از:

صحنه آغازین: α

۱. غیبت: β

۲. نهی: γ

۳. نقض نهی: δ

۴. خبرگیری: ϵ

۵. خبردهی: y

۶. فریبکاری: η

۷. همدستی: θ

هفت خویشکاری را بخش مقدماتی قصه می‌نامند.

۱/۸. شرارت: A / ۸ / ۲. احساس نیاز: ∂

۹. میانجیگری یا اعلام مصیبت: B

۱۰. مقابله آغازین: C

۱۱. عزیمت: \uparrow

۱۲. نخستین خویشکاری بخشنده: D

۱۳. واکنش قهرمان: E

۱۴. تدارک یا دریافت شیء جادو: F

۱۵. انتقال مکانی یا راهنمایی: G

۱۶. کشمکش: H

۱۷. داغ کردن یا نشانه گذاشتن: J

۱۸. پیروزی: I

۱۹. التیام مصیبت: k

۲۰. بازگشت: \downarrow

۲۱. تعقیب. دنبال کردن: Pr

۲۲. رهایی: RS

۲۳. رسیدن به ناشناختگی: O

۲۴. ادعاهای بی پایه

۲۵. کار دشوار: M

۲۶. حل مسئله: N

۲۷. شناختن: Q

۲۸. رسوایی: EX

۲۹. تغییر شکل: T

۳۰. مجازات: u

۳۱. عروسی: W

پراپ با تجزیه تحلیل این خویشکاری‌ها به چهار اصل کلی درباره قصه‌های پریان دست یافت: ۱- کارکردهای اشخاص قصه عناصر ثابت و پایدار را در یک قصه تشکیل می‌دهد. ۲- شماره‌ی خویشکاری‌ها در قصه پریان محدود است. ۳. توالی خویشکاری‌ها همیشه یکسان است. ۴- همه قصه‌های پریان از نظر ساختمان از یک نوع هستند. (تسلیمی، ۱۳۸۸: ۵۶) او برای خویشکاری، نمادی خاص تعیین کرد و براساس نمادها به ترسیم نمودار قصه‌ها پرداخت. همچنین، او شخصیت‌های این قصه‌ها را نیز به هفت دسته طبقه بندی کرد: ۱- قهرمان ۲- شاه دخت ۳- بخشنده ۴- یاریگر قهرمان ۵- فرستنده ۶- شریر ۷- قهرمان دروغین (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۴۵)

به نظر پراپ، قصه بسط و تطور سلسله‌ای از خویشکاری‌هاست که با شرارت یا نیاز، آغاز می‌شود و با پاداش، التیام مصیبت یا جبران کمبود، رهایی از شر تعقیب، ازدواج یا پادشاهی قهرمان و یا خویشکاری دیگری که به مفهوم پایان قصه و رسیدن به نتیجه باشد، پایان می‌پذیرد. او این بسط و تطور حوادث را در قصه، «حرکت» نامید. بر این اساس، قصه ممکن است از یک یا چند حرکت تشکیل شده باشد و نحوه قرار گرفتن حرکت‌ها و توالی آن‌ها نیز متعدد است. (خدیش، ۱۳۸۷: ۴۵)؛

که در این پژوهش سعی بر آن است تا به بررسی این عوامل در قصه پسته و هفت برادر پرداخته شود.

اهداف و ضرورت انجام تحقیق

- الف: معرفی و شناخت شخصیت‌های موجود در قصه‌های مختلف
- ب. بررسی خصوصیات روحی و روانی و کنش‌ها و حالات رفتاری شخصیت‌ها در سیر داستان بر اساس کارکردهای آنان.
- ب. اهمیت قصه‌ها و جایگاهشان برای مخاطب
- ج: پدید آوردن یک الگوی ساختاری برای قصه‌های کودک و نوجوان

فرضیات تحقیق

- الف: با استفاده از الگوی ریخت‌شناسی شخصیت‌ها به انواع مختلفی تقسیم می‌شوند که هر کدام در روند داستان تاثیر می‌گذارند.
- ب: قهرمان این قصه با کمک یاریگر به هدف خود که همان یافتن برادرانش است دست می‌یابد.
- ج: موجودات شریر با طرح نیرنگ و فریب سعی در کارشکنی در کار قهرمان می‌کنند.

ریخت‌شناسی قصه پسته و هفت برادر

قصه‌ها از اجزای مختلفی به وجود آمده‌اند که آن را عناصر قصه می‌گویند و به سه دسته تقسیم ثابت، متغیر و کمکی تقسیم می‌شوند. ساختار گرایان نیز با عث تغییر داستان می‌شوند و آن‌ها متفاوت و متنوع می‌کنند. شخصیت‌های داستان‌ها و نام و صفات آنها از جمله عناصر متغیر به حساب می‌آیند. عناصر کمکی نیز نقش پذیرنده میان خویشکاری‌ها را بر عهده دارند.

در ریخت‌شناسی این قصه بر طبق الگوی ولادیمیر پراپ، به بررسی عناصر خویشکاری، شخصیت، انگیزش و حرکت پرداخته ایم.

خلاصه قصه پسته و هفت برادر

زن و مردی بودند که هفت پسر داشتند. پسرها آرزو داشتند، فرزندی که قرار بود گیرشان بیاید دختر باشد. آن‌ها گفتند ما از خانه بیرون می‌رویم اگر برایمان خواهری به دنیا آوردی، شانه‌ای بالای در خانه آویزان کن و اگر باز هم برایمان برادری دیگر آوردی، داسی را بالای در بگذار. مادر دختری به دنیا می‌آورد. پدر شانه‌ای بالای در می‌آویزد. همسایه‌ی بدجنس از حسادت شانه را بر می‌دارد و داس می‌گذارد. پسرها و قتی داس را می‌بینند از آنجا می‌روند. دختر که نامش پسته است بزرگ می‌شود و روزی در حال چشم‌ریسی با همسایه‌ها متهم به دزدی می‌شود و وقتی او جان‌گربه‌اش را قسم می‌خورد که این کار را نکرده، همسایگان به او می‌گویند به جان هفت برادرت قسم بخور. او نزد مادر می‌رود، ماجرا را جویا می‌شود و سپس به دنبال برادرانش می‌رود. در راه به قلعه‌ای می‌رسد. پیرزنی که در قلعه دیو گرفتار است او را از وجود دیو آگاه می‌کند و به او می‌گوید که باید از آنجا بروی. پیرزن آدرس قلعه هفت برادر را به او نشان می‌دهد. در همین موقع دیو از راه می‌رسد و به دنبال آدمیزاد می‌گردد. پیرزن پسته را در هواکش تنور قایم می‌کند و فردای آن روز به طرف قلعه برادرانش می‌رود. در قلع را بسته می‌بیند و از آب راهای دیوار وارد قلعه می‌شود و برای برادرهایش غذا درست می‌کند و سپس در جایی پنهان می‌شود. برادرها از دیدن سفره غذا تعجب می‌کنند. روز بعد یکی از آنها به نام ملک محمد در قلعه می‌ماند تا بفهمد چه کسی این کار را کرده. پسته را می‌بیند و می‌فهمد که او خواهرشان است. وقتی برادرها بر می‌گردند ماجرا را برای دیگر برادران توضیح می‌دهد. فردای آن روز وقتی پسته می‌خواهد غذا را درست کند، بنا بر اتفاقی گربه‌اش تنور را خاموش می‌کند. او دوباره برای گرفتن آتش به قلعه دیو بر می‌گردد. پیرزن با دیدن دوباره پسته جا می‌خورد و کمی آتش به او می‌دهد و می‌گوید دیگر به اینجا برنگرد. نخ‌ای از لباس پسته هنگام فرار به در قلعه دیو گیر می‌کند و دیو به وسیله آن قلعه هفت برادر را پیدا می‌کند. وقتی به در قلعه می‌رسد هر کاری می‌کند پسته در را باز نمی‌کند. دست آخر با بهانه دادن انگشت به پسته انگشت او را می‌خورد و پسته بیهوش می‌شود. دیو وقتی به قلعه خود باز می‌گردد پیرزن را کتک می‌زند. پیرزن با مظلوم‌نمایی آدرس شیشه عمر دیو را می‌گیرد و به پسته و برادرانش می‌دهد. ملک محمد به دنبال آن می‌رود و بعد از پیدا کردن آن شیشه عمر دیو

را می‌شکند. پیرزن که نامزد ملک محمد است آزاد می‌شود و همگی به خانه پدر و مادرشان باز می‌گردند.

خویشکاری‌ها

خویشکاری‌ها اجزای سازنده حکایت‌ها هستند و از عناصر ثابت به شمار می‌روند. «خویشکاری»، یعنی عمل شخصیتی از اشخاص قصه که از نقطه نظر اهمیتی که در جریان عملیات قصه دارد تعریف می‌شود» (پراب، ۱۳۸۶: ۵۳). خویشکاری‌ها مستقل از شخصیت‌هایی هستند که آن‌ها را انجام می‌دهند. در حقیقت آن‌ها سازه بنیادی قصه محسوب می‌شوند.

خویشکاری‌های پسته و هفت برادر به قرار زیر است:

- صحنه آغازین: هفت برادر و پدر و مادرشان منتظر به دنیا آمدن فرزند جدید خانواده هستند. a
- هفت برادر قصد رفتن از خانه می‌کنند. β
- هفت برادر شانه و داسی به برادر می‌دهند تا اگر فرزند دختر شد شانه و اگر پسر شد داس را به در خانه بیاویزند. ε
- فرزند به دنیا می‌آید و پدر شانه را به در خانه آویزان می‌کند. y
- همسایه حسود شانه را بر می‌دارد و داس می‌آویزد. ۱ η
- پسته در حال رسیدن پشم متهم به دزدی می‌شود. B۱
- پسته متوجه وجود هفت برادر می‌شود. C
- پسته به دنبال هفت برادر می‌رود. ↑
- پسته قلعه دیو می‌رسد. G۱
- دیو به دنبال آدمیزاد می‌گردد. H
- پسته به قلعه برادران می‌رود. B۲
- پسته برادرانش را می‌بیند. Rs
- آتشی که پسته مجبور است با آن غذا درست کند توسط گربه خاموش می‌شود. A
- پسته به قلعه دیو برمی‌گردد. G۲

- موقع بازگشت نخ پیراهنش به در قلعه دیو گیر می‌کند. B۳
 - دیو به دنبال نخ می‌رود. Pr۱
 - دیو قلعه برادران را می‌باید و پسته را می‌فریبد. η۲
 - دیو انگشت پسته را می‌خورد. J.
 - برادران سعی در جبران انجام کار دیو دارند و به دنبال شیشه عمر دیو می‌روند. Pr۲
 - ملک محمد شیشه عمر دیو را پیدا می‌کند. M.
 - ملک محمد شیشه عمر دیو را به سنگ می‌زند. N.
 - دیو از او می‌خواهد تا سرش را ببرد و ملک محمد این کار را نمی‌کند. Ex
 - دیو صورتش عوض می‌شود. T
 - دیو می‌میرد. U
 - هفت برادر، پسته و پیرزن که نامزد ملک محمد است به خانه پدر و مادر باز می‌گردند. W
- جدول زیر خویشکاری‌ها را با عناوین هریک مشخص می‌سازد:

ردیف	نشانه	عنصر	خویشکاری
۱	A	وضعیت آغازین	
۲	β	غیبت	*
۳	ε	خبرگیری	*
۴	Υ	خبردهی	*
۵	η	فریبکاری	*
۶	B۱	پیوند دهنده	
۷	C	مقابله آغازین	*
۸	↑	عزیمت	*
۹	G	انتقال مکانی	*
۱۰	H	کشمکش	*

	پیونده دهنده	B۲	۱۱
*	نجات	RS	۱۲
*	شرارت	A	۱۳
*	انتقال مکانی	G۲	۱۴
	پیونده دهنده	B۳	۱۵
*	تعقیب	Pr۱	۱۶
*	فریبکاری	H	۱۷
*	داغ نهادن	J	۱۸
*	تعقیب	Pr۲	۱۹
*	کاردشوار	M	۲۰
*	حل مسئله	N	۲۱
*	رسوایی	Ex	۲۲
*	تغییر شکل	T	۲۳
*	مجازات شریر	U	۲۴
*	عروسی	W	۲۵

به طور کلی بیست و یک خویشتکاری در این قصه مشاهده می شود که نمودگار آن به شکل زیر است:

a β ε y η B۱ C ↑G H B۲ RS A G۲ B۳ Pr۱ η J Pr۲ M N Ex T U W

چنانکه در نمودگار دیده می شود تمام خویشتکاری های پراپ، در باب قصه های پریان بر می شمرد، در این قصه وجود دارد. انتقال مکانی، فریبکاری، تعقیب بیشترین تعداد خویشتکاری ها را در این قصه به خود اختصاص می دهد.

پراپ در ریخت شناسی قصه های پریان به زوج های دوتایی خویشتکاری ها اشاره می کند. که در این قصه نیز دیده می شود. مثل: نهی / نقض نهی، خبر گیری / خبر دهی، فریبکاری / همدستی و

کشمکش / پیروزی. در هر زوج، وجود هر خویشکاری به منزله ضرورت وجود خویشکاری متناظر آن است.

شخصیت‌ها

شخصیت‌ها از عناصر متغیر حکایت‌ها به شمار می‌روند و در حکایت‌های مختلف به اشکال گوناگونی ظاهر می‌شوند. از آنجا که همواره رابطه تنگاتنگی میان شخصیت‌ها در داستان اهمیت می‌یابد. شخصیت‌های داستان‌ها، یا انجام دهنده اعمال موجود در حکایت و یا در معرض وقوع حوادث هستند. (اخلاقی، ۱۳۷۷: ۱۶۸). پراپ برای قصه‌های پریان هفت شخصیت عمده را بر می‌شمرد:

قهرمان، شریر، بخشنده، یاریگر جادو، جستجو شونده، اعزام کننده قهرمان و قهرمان دروغین. از میان شخصیت‌های مورد نظر پراپ، در قصه پسته و هفت برادر با شخصیت‌های قهرمان، شریر، بخشنده، یاریگر، جستجو شونده و اعزام کننده قهرمان مواجه می‌شویم. قهرمان قصه، پسته است که جزء قهرمان‌های قربانی به حساب می‌آید. او ابتدا قربانی مکر همسایه می‌شود و سپس قربانی فریبکاری دیو. برادرهای او جزء شخصیت‌های جستجو شونده هستند. شخصیت شریر در این قصه، همسایه حسود، گربه پسته و دیو است. به نظر پراپ، شریر در شکل‌های مختلف در داستان حاضر می‌شود. در این قصه هم شخصیت شریر محدود به یک نفر نمی‌شود.

در این قصه سه فریبکار از نوع همسایه، گربه پسته و دیو حضور دارند. که قهرمان هر بار در دام یکی از آن‌ها اسیر می‌شود. پیرزن در این قصه، حکم یاریگر دارد. او با افشای حقایق برای قهرمان قصه، نقش یاریگر را بر عهده دارد و همسایه‌هایی که باعث شدند تا پسته بفهمد او هفت برادر، نیز می‌توان جز شخصیت بخشنده جاداد. مادر و پدر پسته که راز را افشا و پسته را روانه پیدا کردن پسرهایشان کردند، جز شخصیت اعزام کننده به حساب می‌آیند.

بنابراین، از هفت دسته‌ی شخصیتی که پراپ در قصه‌های پریان بر می‌شمرد، در این داستان حضور شش شخصیت را می‌بینیم.

انگیزش

انگیزش، دلایل و انگیزه‌های مختلف شخصیت‌های داستان برای انجام کارهاست، به نظر پراپ، انگیزش از عناصر ناپایدار و بی ثبات داستان به شمار می‌آید (پراپ، ۱۳۸۶: ۱۵۵). در شخصیت‌های قصه پسته و هفت برادر و اعمال آنها، انگیزه‌های مختلفی را می‌بینیم. انگیزه‌ی قهرمان قصه برای یافتن برادرانش به خاطر داشتن حامی و بزرگتر است. انگیزش شیران ایجاد شرارت است و این با سرشت غیر انسانی آنان همخوانی دارد. انگیزش شخصیت بخشنده در بخشش به قهرمان، افشای راز است که سر به مهر مانده.

بنابراین، انگیزش‌ها در این داستان، انواع متفاوتی را در بر می‌گیرد. نخستین انگیزش سبب ساز روند داستان به سوی حادثه‌ها و اتفاقاتی است که گره پیچ داستان را رقم می‌زند. انگیزش نیت خیر نیز از مهم‌ترین انگیزش‌هاست که از سوی شخصیت یاریگر، پیرزن، به نمایش گذاشته می‌شود و زمینه التیام بدبختی و سر در گمی قهرمان می‌شود. آن گونه که پراپ بیان می‌کند، در قصه‌ها وجود عناصر نیاز و شرارت، الزامی است. بخش اصلی داستان با وقوع شرارت یا نیاز آغاز می‌شود. قهرمان برای بر طرف کردن نیاز خود یعنی پیدا کردن برادرانش و از بین بردن دیو و آزادی آن پیرزن به همراه برادران به وطن خود باز می‌گردد.

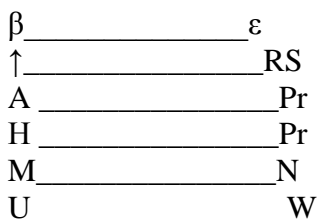
حرکت

حرکت‌ها در حقیقت مسیر رخدادهای حکایت‌ها متغیرهایی است که در آن ایجاد می‌شود. هر حرکت با یک اتفاق یا شرارت آغاز و به یکی از خویشکاری‌های پایان حکایت‌ها یعنی شکست، پیروزی، حل مسئله و... ختم می‌شود. حرکت‌ها مستقیم با تعادل قصه‌ها ارتباط دارند. تعادل حکایت‌ها با رخ دادن شرارت یا مشکلی بر هم می‌خورد و با رسیدن به نوعی از خویشکاری‌ها پایانی، دوباره به قصه باز می‌گردد. یک قصه ممکن است یک یا چند حرکت داشته باشد. روند حرکت‌ها نیز می‌تواند به گونه‌های متفاوتی باشد. صورت‌های ممکن ترکیب حرکت‌ها عبارتند از: ۱. یک حرکت مستقیماً و بلافاصله بعد از حرکت اول اتفاق افتد. ۲. حرکت جدید پیش از پایان حرکت اول آغاز می‌شود و پس از اتمام آن، دنباله حرکت اول ادامه می‌یابد. ۳. یک داستان قطع

می‌شود و نمودگار پیچیده‌ای ایجاد می‌شود. ۴. داستان با دو شرارت هم زمان آغاز می‌شود و نخستین شرارت پیش از دومین شرارت کاملاً به اتمام می‌رسد. ۵. دو حرکت ممکن است پایان مشترکی داشته باشد (پراپ، ۱۳۸۶: ۱۶۰)

قصه پسته و هفت برادر از چند حرکت تشکیل شده است. هر حرکتی پس از اتمام حرکت قبلی شروع می‌شود و پس از اتمام آن، حرکت دیگری آغاز می‌گردد. به این ترتیب قصه مذکور شامل شش حرکت است که در شکل زیر نشان داده شده است:

با وجود شش حرکت در داستان، با یک قصه واحد روبه‌رو هستیم؛ قصه‌ای که در آن پسته با گذر و حل مسئله در نهایت به موفقیت دست پیدا می‌کند و به خواسته اش می‌رسد. در این بین جدال همیشگی خیر و شر که در قصه‌ها موج می‌زند در این قصه نیز هدف اصلی را دنبال می‌کند. همین هدف و موفقیت و جدال خیر و شر است که باعث می‌شود کودکانی که مخاطب این قصه هستند بعد از اتمام مطالعه آن به آرامش برسند. اینجاست که قصه رسالت اصلی خود که الگوی دهی و ارضای روحی مخاطب کودک است با موفقیت انجام می‌دهد.

صحنه آغازین

صحنه آغازین داستان، معرفی وضعیت تعادل داستان پیش از شروع بحران است. صحنه‌ی آغازین در شمار خویشکاری‌ها محسوب نمی‌شود، بلکه تنها آغازگر روز قصه است. داستان‌ها با صحنه‌های مختلفی آغاز می‌شوند؛ به عنوان مثال، با معرفی قهرمان، مکان داستان یا... پراپ دو صورت بنیادی برای صحنه آغازین بر می‌شمارد: ۱. وضعیتی که جستجوگر را همراه خانواده اش در بر دارد. ۲. وضعیتی که قربانی شریر را همراه خانواده اش در بر دارد (همان، ۱۷۱). آنچه در صحنه‌ی آغازین قابل توجه است، آن است که بیانگر وضعیت متعادلی متعادلی است که در قصه

دستخوش تغییر می‌شود. قصه پسته و هفت برادر با وضعیت اول شکل می‌گیرد و در ادامه پسته که قهرمان داستان است به عنوان یک دختر دست به کار بزرگی می‌زند و در پایان دست پر و موفق به خانه باز می‌گردد و با بازگشت تعادل همراه است.

نتیجه‌گیری

نظریه‌ی ریخت‌شناسی پراپ از جمله نظریاتی است که دستیابی به الگوی ساختاری داستان‌ها را میسر می‌سازد. قصه پسته و هفت برادر از بسیاری جهات با این نظریه قابل انطباق است. با بررسی ریخت‌شناسی این قصه پی می‌بریم که بسیاری از خویشکاری‌ها و شخصیت‌های مورد نظر پراپ در قصه‌های پریان، با خویشکاری‌ها و شخصیت‌های این قصه همخوانی دارد. همچنین، پنج نوع شخصیت در این قصه دیده می‌شود که قابل انطباق با هفت شخصیتی است که پراپ در ریخت‌شناسی قصه‌های پریان مطرح می‌سازد. در این قصه، با وجود حرکت‌های متعدد، با یک قصه واحد روبه‌رو هستیم. وضعیت آغازین در قصه پسته و هفت برادر با نوع اول صحنه‌ی آغازین مورد نظر پراپ مطابقت دارد.

با ریخت‌شناسی قصه‌های ایرانی نیز می‌توان راهی به پیوند ساختاری قصه‌ها، داستان‌ها و افسانه‌های ایرانی با سایر ملل جست و جو کرد و از سوی دیگر میزان تعمیم‌پذیری الگوی پراپ با این قصه‌ها را مشخص کرد و دست آخر به هدف غایی قصه‌ها و ویژگی‌های ماندگاری آنها پی برد و تأثیرشان را بر مخاطب کودک بررسی نمود.

منابع

- احمدی، بابک، (۱۳۸۰)، ساختار و هرمنوتیک، تهران: گام نو.
- اخلاقی، اکبر، (۱۳۷۷)، تحلیل ساختاری منطق الطیر، اصفهان: فردا
- اسکولز، رابرت، (۱۳۸۳)، درآمدی بر ساختار‌گرایی در ادبیات. ترجمه فرزانه طاهری. چ ۲. تهران: آگاه
- ایگلتون، تری، (۱۳۸۸)، پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی، ترجمه عباس مخبر، چ ۵، تهران: مرکز.

- برتنس، هانس، (۱۳۸۷)، مبانی نظریه ادبی، ترجمه محمدرضا ابوالقاسمی، چ ۲، تهران: ماهی.
- پراپ، ولادیمیر، (۱۳۸۶)، ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: توس.
-، (۱۳۷۱)، ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: توس
- تسلیمی، علی، (۱۳۸۸)، نقد ادبی، نظریه‌های ادبی و کارکرد آن در ادبیات فارسی. تهران: آمه.
- خدیش، پگاه، (۱۳۸۷)، ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی، تهران، علمی و فرهنگی.
- شعبان نژاد، افسانه، (۱۳۹۳)، پسته و هفت برادر: از مجموعه‌ی سیمرخ قصه‌های مردم ایران، راوی سولماز صادق زاده، تهران ک کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان
- مارتین، والاس، (۱۳۸۹)، نظریه‌های روایت، ترجمه محمد شهبان، تهران: هرمس.
- هارلند، ریچارد، (۱۳۸۲)، درآمدی بر نظریه ادبی از افلاطون تا بارت، ترجمه علی معصومی، ناهید سلامی، غلامرضا امامی، و شاپور جورکش، تهران: چشمه.